

Либерален **П**реглед

Годишник 2020 (част 1)

ЕКСТАЗ

**Списание „Либерален преглед“
Годишник-2020
(част 1)**

ЕКСТАЗ

Берлин, 2022

Тази електронна книга ви се предоставя при условията на лиценз за **„Криейтив Комънс - Признание - Некомерсиално - Без производни“ версия 2.5** (CC-BY-NC-ND version 2.5).

(Всички преводи, доколкото не е указано друго, са направени от издателя на списанието.)

Съдържание

Списък на авторите	9
Януари 2020	10
<i>„Бъдещето беше непосредствено до нас“</i> Автор(и): Иван Кръстев, Саймън Гарнет	11
<i>Смърт по поръчка: дали евтаназията не е отишла твърде далеч?</i> Автор(и): Кристофър де Беллаг	29
<i>Болка и Глория по Алмодовар</i> Автор(и): Владимир Сабоурин	44
<i>Едно... две... три (2)</i> Автор(и): Серкан Исмаил	47
<i>Наистина ли Бог е мъртъв?</i> <i>Ницше, Бъртранд Ръсел и християнството</i> Автор(и): Скоти Хендрикс	64
<i>Ще се научим ли някога как да говорим с момчетата за секса?</i> Автор(и): Пеги Оренщайн	73
<i>За сексуалното възпитание на подрастващите (и самите нас)</i> Автор(и): Златко Енев	84
<i>„Хотелът на спомените“ на Златко Ангелов – расова семейна сага за либидото, което създава и руши</i> Автор(и): Антония Апостолова	91
<i>И отново за „майсторите на страха“</i> Автор(и): Георги Карев	95
<i>Последният праг</i> Автор(и): Герман Максимов	100
<i>„Да живее България!“</i> <i>Филмът на Адела Пеева и призраците на времето, в което живеем</i> Автор(и): Златко Енев	115

Февруари 2020	123
<i>Хитлер, все още объркващ умовете ни</i> Автор(и): Кристофър Кларк	124
<i>„Богът, който се провали“ в Източна Европа</i> Автор(и): Иван Кръстев	137
<i>По плодовете им ще ги познаете</i> Автор(и): Златко Енев	148
<i>Дискусия за Народния съд</i> Автор(и): Клуб „Маргиналия“	166
<i>Памет, забрава и изопачаване:</i> <i>Еврейските трудови лагери по време на Втората световна война</i> Автор(и): сдружение „Маргиналия“	191
<i>Брад Пит и капанът на красотата</i> Автор(и): Манола Даргис	214
Март 2020	224
<i>Светът след коронавируса</i> Автор(и): Ювал Ноа Харари	225
<i>За болестта – в телата и в главите ни</i> Автор(и): Златко Енев	234
<i>Писмо от Китай</i> Автор(и): Ванг Шуинг	244
<i>След отмяната на „Луковмарш“.</i> <i>Кой е генерал Луков и защо е целият шум</i> Автор(и): Стефан Дечев	253
<i>Я по-бодро!</i> Автор(и): Джеръм К. Джеръм	266
<i>Един поглед към короната</i> <i>от гледната точка на „несъгласното малцинство“</i> Автор(и): Златко Енев	270

<i>Моят дребен и незначителен, но човешки анти-COVID манифест</i> Автор(и): Златко Енев	290
<i>В битката срещу коронавируса човечеството е лишено от лидери</i> Автор(и): Ювал Ноа Харари	297
<i>Нужно ли е всичко да е чак толкова недвусмислено?</i> Автор(и): Евдокия Борисова	304
<i>Измеренията на епидемията могат да се обяснят чрез по-дълбоки страхове</i> Автор(и): екип на „Маргиналия“, Златко Енев	307
<i>Сдържането на коронавируса: уроци от Азия</i> Автор(и): екип на в. „Файненшъл таймс“	314
<i>Нуриел Рубини за коронавируса: „Тази криза ще се разшири и ще доведе до катастрофа“</i> Автор(и): Нуриел Рубини	322
<i>Коронавирус: защо се стигна до тази масова психоза?</i> Автор(и): Георги Лозанов	326
<i>Епидемията в Италия и Южна Корея: различни подходи, различни резултати</i> Автор(и): екип на агенция Ройтерс	343
<i>Как инвестициите на Гейтс и Зукърбърг помагат в борбата срещу Covid-19</i> Автор(и): Меган Молтени	352
<i>Децата също могат да се заразят с Covid-19. Те просто не се разболяват толкова тежко</i> Автор(и): Меган Молтени	359
<i>Умберто Еко и възходът на един нов фашизъм</i> Автор(и): Джоузеф Рахман	364
<i>Откъс от „Хитлер“, том 1</i> Автор(и): Иън Кършоу	373

Април 2020	382
<i>Вниманието бавно се насочва към най-важния от всички въпроси около коронавируса</i>	
Автор(и): екип на списание „Шпигел“	383
<i>„Движим се по острието на бръснача“: надпреварата за разработване на ваксина срещу коронавируса</i>	
Автор(и): Самант Субраманиан	403
<i>За опита</i>	
Автор(и): Мишел дьо Монтен	419
<i>Холандският модел е деликатен баланс между необходимите мерки</i>	
Автор(и): Маргарита Желязкова	486
<i>Шах и генерали</i>	
Автор(и): Деян Димитров	506
<i>Белите лебеди на 2020 година</i>	
Автор(и): Нуриел Рубини	508
<i>Дневник на Чумата – част 1</i>	
Автор(и): Гонсало М. Тавареш	514
<i>Любов по време на КОВИД</i>	
Автор(и): Златко Енев	527
<i>Мнозинство и малцинства – нагласи към различните</i>	
Автор(и): Евгения Иванова, Боряна Димитрова, Ариф Абдулах	529
<i>Заглъхващото ехо на неударилия гръм</i>	
Автор(и): Златко Енев	558
<i>Дневник на чумата – част 2</i>	
Автор(и): Гонсало М. Тавареш	563
<i>„Аутизъм“ е дума, която предизвиква дискомфорт у повечето хора...</i>	
Автор(и): Десислава Желева	576
<i>Германското изключение?</i>	
<i>Защо смъртността от коронавирус в Германия е толкова ниска...</i>	
Автор(и): Катрин Бенхолд	579

<i>Защо броят на случаите на коронавирус в Русия е толкова нисък?</i>	
Автор(и): Джошуа Яфа	585
<i>Имунизацията на Камю срещу омразата</i>	
Автор(и): Лора Марис	593
<i>Ситуацията с ромите: всичко е на ръба.</i>	
<i>Разговор с Дора Петкова</i>	
Автор(и): Марин Бодаков, Дора Петкова	597
<i>Време е да пенсионираме национализма. И националистите</i>	
Автор(и): Димитър В. Атанасов	610

Списък на авторите

А

Абдулах, Ариф **529**
Апостолова, Антония **91**
Атанасов, Димитър В. **610**

Б

Бенхолд, Катрин **579**
Бодаков, Марин **597**
Борисова, Евдокия **304**

Д

Даргис, Манола **214**
де Белаг, Кристофър **29**
Дечев, Стефан **253**
Джеръм, Джеръм К. **266**
Димитрова, Боряна **529**
Димитров, Деян **506**

Е

екип на агенция Ройтерс **343**
екип на в. „Файненшъл таймс“ **314**
екип на „Маргиналия“ **307**
екип на списание „Шпигел“ **383**
Енев, Златко **84, 115, 148, 234, 270,**
290, 307, 527, 558

Ж

Желева, Десислава **576**
Желязкова, Маргарита **486**

И

Иванова, Евгения **529**
Исмаил, Серкан **47**

К

Карев, Георги **95**
Кларк, Кристофър **124**

Клуб „Маргиналия“ **166**
Кръстев, Иван **11, 137**
Кършоу, Иън **373**

Л

Лозанов, Георги **326**

М

Максимов, Герман **100**
Марис, Лора **593**
Молтени, Меган **352, 359**
Монтен, Мишел дьо **419**

О

Оренщайн, Пеги **73**

Р

Рахман, Джоузеф **364**
Рубини, Нуриел **322, 508**

С

Сабоурин, Владимир **44**
сдружение „Маргиналия“ **191**
Субраманиан, Самант **403**

Т

Тавареш, Гонсало М. **514, 563**

Х

Харари, Ювал Ноа **225, 297**
Хендрикс, Скоти **64**

Ш

Шуинг, Ванг **244**

Я

Яфа, Джошуа **585**

Януари 2020

„Бъдещето беше непосредствено до нас“ **Автор(и): Иван Кръстев, Саймън Гарнет**

Интервю с Иван Кръстев за '89 и края на либералната хегемония

Саймън Гарнет: В *Светлината*, която се провали, новата ви книга в съавторство с политолога Стивън Холмс, ви предоставяте убедително тълкувание на политическите развития след 1989, и по-специално на възхода на нелиберализма – в Централна Източна Европа и Русия, но също така и в САЩ, и Китай. В увода към книгата има един абзац, който прецизно обобщава тезата ви. Вие пишете, че „след първоначалния взрив на сила възбуда от перспективите за копиране на Запада, срещу политиката на имитацията възникна силно отвращение в един свят, определен от липса на политически и идеологически алтернативи. Именно тази липса на алтернативи, а не гравитационното привличане на авторитарното минало или някаква исторически вкоренена враждебност срещу либерализма, е нещото, което най-добре обяснява антизападния етос, доминиращ посткомунистическите общества днес.“ Можете ли да уточните по-специално какво имате предвид под „политика на имитация“?

Иван Кръстев: Бях много поразен от нещо, което Бен Роудс, близкият приятел и съветник на Барак Обама, е написал в своя разказ за президентството на Обама. В деня, в който Обама напусна Белия дом, за да влезе Тръмп, въпросът, който Роудс си задава, е: „Ами ако все пак не сме имали право?“ Не: „Какво *се* обърка?“ Нито пък, „Какво самите ние *сме* объркали?“. Това е видът самокритика, изказвана от хората в центъра на парадигмата, която ние разглеждаме в книгата си, и чиито илюзии също споделяхме. За самите нас въпросът беше: „Ами ако сме разбрали погрешно естеството на периода след Студената война?“ И ако наистина сме го направили, то: „До каква степен сме оценили погрешно източниците на подкрепа за Тръмп?“

Стивън Холмс и аз твърдим, че в периода след 1989 има нещо много специфично. [Книгата и тезата за] *Краят на историята* на Франсис Фукуяма беше много осмивана, особено наскоро, но в нея е уловено нещо много важно относно онова време. Противно на това как тя често е представяна, това не беше триумфална книга. Триумфализмът се появи в края на 1990-те, но той не определяше атмосферата от началото на 90-те години. Точно обратното. Четейки заглавията на основните книги и статии, публикувани на Запад между 1989 и 1993, човек забелязва определена нервност. Класическият пример в това отношение е *Извън контрол* на Збигнев Бжежински. Хората бяха едновременно и развълнувани, и много уплашени.

Периодът на студената война беше определен от сблъсъка на две универсалистки идеологии – западния либерализъм и съветския комунизъм – и двете родени от традицията на европейското просвещение. В противоположност на това, периодът след края на Студената война беше определян от липса на идеологически алтернативи. Това е първата ни основна теза. Част от успеха на книгата на Фукуяма, особено на Изток, сред посткомунистическите елити, се дължеше на това, че тя докосна нещо, което е заложено много дълбоко в марксистко-хегелианското възпитание на хората там. За много бивши комунистически мислители и политици беше много по-лесно да приемат, че капитализмът и демокрацията са краят на историята, отколкото, че историята изобщо няма край. Идеята за историко-телеологичното развитие, за напредъка, за движението в определена посока, беше много силна. От всичко това пък се породиха усещането, че няма алтернативи. Втората ни основна теза е, че разделението между демокрацията и комунизма, между свободата и тоталитаризма, типично за Студената война, беше заменено от разделението между общества, които вече бяха либерални демокрации, и такива, които искаха тепърва да станат такива. Това е разликата между оригинала и копието.

Фукуяма не беше човек, влюбен в идеята за края на историята. Напротив, той вярваше, че ерата след 1989 ще бъде скучна, че ще ѝ липсва героизъм и тя ще бъде предимно консуматорска. Освен това той не вярваше, че в следващите десет до двадесет години всички държави ще станат либерални демокрации. Но той каза, че онези, които не го направят, ще трябва да се преструват, че са либерални демокрации, за да оцелеят. Това беше ключовата теза в идеята за края на историята: че все още ще има не-демокрации, но те вече няма да бъдат моделът. Куба и Северна

Корея могат и да оцелеят, но кой би искал да бъде като тях? В книгата си ние твърдим, че сега този период приключва.

Когато говорим за ерата на имитацията, ние не твърдим, че на пост-комунистическите общества е било наложено нещо. Имитацията не е въпрос на налагане, тя не е колонизация. Това беше наш собствен избор, в което отчасти е и причината, че всичко е толкова болезнено. Западът не дойде и не ни заповяда да го направим. Ние сами искахме да го направим. Ключовата дума от 1989 беше „нормалност“. Не ставаше дума за някакво прогнозирано бъдеще. Просто искахме *нормално* общество, което означава такова като Запада или поне близо до начините, по които ние сме си представяли този Запад. Но все пак имитирането на Запада беше наш собствен избор. Да бъдеш имитатор в един свят, който е влюбен в оригиналността, е доста унижително преживяване. Политическите партии и лидери успяха добре да използват негодуванието срещу императива за имитация. Но те основават политиките си не на реални алтернативи, а на простото желание за съпротива. Идеята, че не е нужно да копираме, че разполагаме със свои собствени способности и възможности, е от решаващо значение за политическия език на Виктор Орбан и Ярослав Качински.

СГ: Вие противопоставяте „нетолерантния комунитаризъм“, който е реакция срещу имитационния императив в Централна Източна Европа, на „имитиращата демокрация“ в Русия от 1990-те години и руското „огледално отразяване“ на Запада от началото на сегашното десетилетие. Можете ли да обясните по какъв начин реакцията на Русия срещу падането на комунизма се различаваше от онази в централна източна Европа?

ИК: За руснаците беше особено болезнено да не могат да разберат как или защо се разпада Съветският съюз. СССР беше ядрена сила, в него нямаше чуждо нашествие и въпреки това той изведнъж се разпадна. Това унижително и неразбираемо поражение породило всевъзможни теории за конспирация сред елита, предал страната. До 1989/1992 комунизмът беше изчерпал силите си да мобилизира. Болшинството от руското население не го искаше, без да има ясна представа какво иска вместо това. Но за руснаците Съветският съюз и комунизмът не бяха едно и също нещо. Съветският съюз беше тяхната страна и те не разбираха защо тя трябва да се разпадне заедно с една изтощена идеология. Въпре-

ки че това може и да изглежда очевидно за хората отвън, за руснаците то не беше непременно такава.

След 1989 западният подход беше, че „ние всички сме победители“, тоест че американците, руснаците и източноевропейците са триумфирали заедно. Но след като Русия изгуби една трета от икономиката си в резултат на депресията от 1993, не беше лесно руснаците да се убедят да виждат себе си като победители. За източноевропейците нещата бяха други, по много причини. На първо място, при тях комунизмът беше определян като чужда окупация. Второ, имаше перспектива за присъединяване към Европейския съюз. Трето, те бяха свободни да пътуват. И четвърто, след първия преходен период имаше положителни икономически промени, поне за определени части от населението.

Мнозина в Русия бяха силно заинтересовани от демократизиране на страната си, но те знаеха, че това ще бъде болезнен процес, поради степента на промените и последиците от разпадането. За тях имитирането на Запада беше начин за оцеляване. Огледалната стратегия, която започна с втория мандат на Путин, бележи края на този модел на имитация. Оттам нататък ставаше дума за това да се докаже на Америка, че Русия ѝ е равностепенна. Смисълът на намесата на Русия в американските избори от 2016 беше не в това да има президент, който те могат да контролират, а да се покаже на Америка, че Русия също може да прави онова, което е било правено с нея.

СГ: Последната глава на книгата ви се занимава с нелибералния обрат в Съединените щати и по-специално връзката му с издигането на Китай, който е готов да оспори хегемонията на САЩ. Твърдите, че това развитие „сигнализира края на епохата на имитацията, както ние я разбираме“.

ИК: Ние отиваме отвъд централна и източна Европа, защото наследството от 1989 не е ограничено до този регион. 1989 трансформира Запада не по-малко, отколкото Изтока, и това е нещо, което обикновено се губи в дебата. Западният дискурс се фокусира върху онова, което се случва на Изток – една обсебеност, която се корени в страха от изправянето лице в лице с проблемите на западните демокрации. Най-важният въпрос тук е доколко либералните демокрации са били определяни от съществуването на Студената война. Ние разглеждаме начините, по които САЩ са били засегнати от края на ерата на имитацията. Как точно имитираният модел е започнал да вижда себе си като жертва на създа-

дения от него свят? Тръмп казва на американците, че те са не лидерите на света, а негови заложници – заради всички войни, които смятат, че трябва да водят; заради търговската им политика, която е рестриктивна по отношение на китайската икономика. За Тръмп единственият отговор може да бъде в това САЩ да се съсредоточат върху собствените си интереси. Това е краят на американската изключителност. Радикалното послание на Тръмп е, че Америка е не по-добра от другите, а просто по-силна от тях – и, ако е необходимо, също толкова гадна.

Тези промени са от решаващо значение за нашето разбиране не само на това защо периодът след 1989 е приключил, но и защо той се разпада по начина, по който го прави. Може би е лесно да се разкаже историята за кризата на либералната демокрация в просто икономически план, но това няма да обясни политическия път на Полша, например. Лесно е да се каже, че всичко това е резултат от руската намеса, която доказано се осъществява. Но не бива да попадаме в капана, в който самите руснаци се бяха хванали през последните три десетилетия: да си обясняват като резултат от западен заговор всичко, което се случи с Русия. Способността на Русия да мобилизира [западните] избиратели срещу собствените им представители се основава на определени недостатъци в нашите собствени демокрации. Проблемът е вътрешен, макар че в екстернализацията му може и да има определени тактически изгоди.

Стивън Холмс и аз не вярваме, че се намираме отново в период на Студена война. Конфронтацията между Китай и САЩ ще оформя света ни в обозримото бъдеще, но ние не вярваме, че ще има сблъсък между два идеологически проекта. Един от основните ни аргументи е, че Китай не си мечтае да бъде имитиран от останалия свят. Всъщност Китай не вярва, че *може да* бъде имитиран. Това е не само поради вярата му в превъзходството на китайската култура, но и защото неговият модел за притежаване и проектиране на сила не се основава на създаването на собствени копия. Китай е лишен от универсалисткия стремеж, който беше неразделна част от западната политика след края на Студената война.

Често чуваме кризата на либералната хегемония да се описва като криза на либерализма, но аз не приемам това. Либералната хегемония беше изключителен момент, породен от изключителни развития. Фактът, че не всички държави по света са станали либерални демокрации, не означава, че правата на човека вече не се разглеждат като релевант-

ни или че авторитаризмът ще надделее навсякъде. Напротив, популистските движения говорят през цялото време за права. Проблемът е, чии права? Правата, които се защитават от популистите, са онези на мнозинството, на нацията. Антиколониалното движение се е превърнало в модел за крайнодясната западна Европа. Чрез това присвояване на езика на правата, днес вече Западът представя себе си като колонизирания, антиколониалния. Тръмп е най-добрият пример за това. Тази замяна на най-уязвимите и необлагодетелстваните с най-силните и най-привилегированите е онова тотално преобръщане на политическото въображение, което аз виждам като най-типично за сегашния момент.

Река Кинг Пап: Предупреждавате да не се чете историята назад от един определен поврат на събитията. Либералният триумфализъм на 1990-те години беше продукт на такова телеологично мислене. Но не препрочитате ли самите вие последните тридесет години, ако ли не и последните седем десетилетия преди 1989, назад откъм настоящата ситуация? Как човек да избягва телеологията, когато говори за 1989 днес?

ИК: При телеологичните истории човек знае [предварително] какво ще се случи и мисли в рамките на категориите на напредъка и регреса. Ние разглеждаме историята много по-открито. Не сме искали да разказваме историята на десетилетията след 1989 от гледна точка на това защо нещата са се объркали и какво точно е могло да бъде направено по други начини. Нещата вероятно биха могли да бъдат много по-различни, но ние не знаем как точно. Основният ни аргумент е, че имаше компромис между хегемония и плурализъм. Загубихме хегемонията, но получихме шанса да изобретим отново плурализма.

Не сме фаталисти. През 1989 нещата не се въртяха около края на историята; ставаше дума за бъдещото отваряне. Изведнъж хората можеха да се видят в напълно различни светове, да се преоткрият. Много често всичко това може и да е било илюзорно, но освен това то даваше и усещане за определени правомощия. Изведнъж нещата изглеждаха така, сякаш човек можеше да се реши на всичко. 1989 беше обединяващ момент на надежда – или по-скоро надежди. Някои хора се надяваха на по-добър жизнен стандарт, други – на свобода, трети на национална слава. Въпреки че не споделяха една и съща идеология, те споделяха един миг.

1989 оформи хората отново, независимо от политическите им позиции. Свободата не беше просто политически термин. Нагласите на хора-

та се промениха за една нощ. Да кажем, че сте бил чиновник на средна възраст някъде в България: изведнъж можеше да си представите, че ще бъдете голям бизнесмен. Вероятно никога нямаше да опитате, а шансовете за успех така или иначе бяха минимални, но въпросът е, че сте започнали да храните мечти, каквито никога преди не сте имали. Тези надежди също изиграха важна роля при последвалите неудовлетворения, подкопавайки легитимността на случилото се през 1989.

Повечето революции се легитимират не чрез изпълняването на обещанията си, а чрез чувството за отмъщение, което предоставят. Но либералните революции от 1989 бяха водени от хора, травмирани от опита на комунизма. Те не искаха да започват революция, която да погълне собствените си деца. Ето защо номенклатурата на *ancien régime* беше в състояние да се интегрира в новия свят. Това се превърна в уязвимост: идеята, че революцията е била предадена чрез оставането на едни и същи хора на власт. Революцията от 1989 не обеща, че последните ще бъдат първи: тя обеща, че всички могат да бъдат първи.

СГ: „Демографската паника“ е централно понятие за вашето обяснение на появата на нелиберализма в централна източна Европа – идеята, че етнонационализмът е израз на страха от национално изчезване.

ИК: Обикновено революционерите искат да живеят в бъдещето. Троцки е вярвал, че е в центъра на света, че самият той е бъдещето. След революциите обикновено има изселване, но най-вече от страна на победената партия. След 1989 обаче напуснаха най-вече победителите. Едва ли можем да си представим, че след Руската революция Троцки би получил стипендия в Оксфорд, както направиха Орбан и други [млади източноевропейски интелектуалци] около 1989. Светът се отвори и бъдещето изведнъж се оказа непосредствено до теб, под формата на твоя непосредствен съсед на запад. Много от хората, които бяха инвестирали усилия в демократичния завой, бяха и първите, които напуснаха, след като той беше осъществен. Въздействието на това изселване на способни хора от Централна и Източна Европа често се подценява, не в икономическо отношение, а като политически фактор.

Мнозинството от централните и източните европейци казват, че най-доброто, което им се е случило след 1989, е била свободата да пътуват и да работят в чужбина. В същото време около половината от всички унгарци и поляци биха подкрепили евентуални правителствени действия за ограничаване възможностите на хората да работят в чужбина за

по-дълги периоди от време. Най-доброто и най-лошото са едно и също: най-доброто е, че мога да изляза аз, а най-лошото – че твърде много хора правят точно това. Това се превърна в част от националистическата реторика на Орбан и Качински. Става въпрос не толкова за имигрантите, които така или иначе не идват [в тези страни], колкото за опит да се попречи на собствения народ да напусне.

Източна Европа е изправена пред същия проблем, с който се сблъска ГДР през 1961: населението в трудоспособна възраст напуска страната – било по политически, или по икономически причини. Хората просто не искат да останат в една страна, която им предписва как да живеят и да дишат. Недостигът на работна ръка плаши инвеститорите, което още повече срива икономиката. Всички пари, инвестирани в образованието на хората, напускат заедно с тях, а вие оставате със застаряващо население. Това води до нещо, което демографите наричат висок коефициент на зависимост, при който много малък брой хора в трудоспособна възраст трябва да издържат голям брой стари хора. В основата на популистката подкрепа стои не страхът пред един безграничен свят, а страхът от градовете без лекари. Десет хиляди лекари са напуснали България през последните две години. И тогава същите правителства, които са предизвикали проблемите, заемат позата на доброжелателния патриарх – единственият, който реално е загрижен за вас.

СГ: Като твърдите, че нелиберализмът е рационален отговор срещу една реална демографска криза, не го ли легитимирате по някакъв начин? Поне това твърди Алайда Асман [в статията си *Да вървим на Изток!*] в отговор на една по-ранна ваша и на Стивън Холмс статия [*Имитацията и нейните недоволства*], в която вие очертавате теорията си за „имитационния императив“. Какъв е вашият отговор срещу обвинението на Асман, че не успявате да осъдите в достатъчна степен идеологическата същност на нелибералния етнонационализъм?

ИК: Много съм благодарен на професор Асман за нейния отговор на нашата хипотеза за имитацията. Аргументите ѝ са добре разгърнати и статията ѝ е прекрасно написана. Но, разбира се, ние си имаме разногласия. Никога не съм подкрепял идеята, че „да се разбира“ означава да се „оправдава“ нещо. Анализът на популизма не може да се сведе до неговото морално отхвърляне. Човек трябва да внимава с опитите да бъдат маркирани като нерационални всички противници. Разбира се, популистите инструментализират страховете на хората. Но може ли

да се считат за напълно ирационални всички онези хора от унгарската провинция, които през последните години са гласували за Орбан? Можем ли да сведем всичко до някакви силови механизми? Едно е да се направи това в случая с Унгария [където медиите се намират под силен правителствен натиск или дори контрол], но какво да кажем за Полша, където медиите са доста плуралистични? Разбира се, полското правителство контролира държавните медии, но не може да се твърди, че поляците нямат достъп до различни [от официалните] гледни точки.

Да се твърди, че по някакъв начин човек подпомага популистките лидери, като казва на хората, че страховете им са легитимни, означава да се поеме в една посока, която аз и Стивън Холмс намираме за много рискована. Ако започнем да казваме истината или онова, което смятаме за истина, единствено в случаите, когато тя работи за нас, то в определен момент бихме станали не много по-различни от някои от хората, които силно не харесваме. Това е морална дилема, и то такава, която все по-често се среща в ежедневието политически живот. Легитимираме ли другата страна просто като споделяме с нея един и същи подиум? Дали бива да участваме в дискусия със Стив Банън или Мария Шмит? При какви условия трябва да правим това, при какви не? Мисля, че това е много важен въпрос.

РКП: В централна и източна Европа демографията винаги е била централен въпрос при формулирането на националността. Цялата романтична националистическа литература се върти около този проблем. Унгарците са прекарвали два века в ужас от пророчеството на Хердер, че ще бъдат удавени в потопа от славянски нации и езици. По-късно Николае Чаушеску каза направо, че Карпатският басейн ще принадлежи на онези, които го напълнят с повече деца. Това е централен елемент на биополитиката.

ИК: Онова, с което популистите не разполагат, е модел на някакво общество с универсална привлекателност. Това прави авторитарния национализъм много по-различен от комунизма, който – независимо дали сте съгласен с него или не – беше универсален светоглед. Не вярвам, че моделът на Орбан може да обикаля света по начина, по който той би го желал. Той е твърде предусловен от една определена политическа традиция и твърде вкоренен в конкретни обстоятелства. Централна Източна Европа е изключително етнически хомогенен регион, в резултат на Втората световна война и развитието след нея – етническите пречиствания

вания, унищожаванията на другите и т.н. По същество Унгария е моноетническа държава и това създава страх от етническо разнообразие и национално изчезване. Моделът на Орбан не може да бъде експортиран дори и в Австрия. Говорим за две много различни социални реалности.

Връзката между национализма и демокрацията в Централна Източна Европа след 1989 е много по-различна от онази, която се е получила в Западна Европа след Втората световна война. След 1945 национализмът е бил еднозначното зло. Но в централна и източна Европа интернационализмът беше именно езикът на комунистите. Национализмът винаги е бил част от антикомунистическата коалиция и той е особено силен в Полша. Либералите и националистите формираха коалиция за сваляне на комунизма и през 1989, за разлика от 1945, много националисти смятаха, че именно те са победителите. През първите няколко години това беше доста очевидно. Ако разгледате някои от посткомунистическите лидери през 1990, основният им начин да претендират за легитимност беше чрез националистическа реторика. Но след това дойдоха югославските войни. Онова, което се случи на Балканите, масово оформи периода след Студената война. Първо заради страховете, които предизвикаха войните. Но второ, тъй като национализмът сега вече се асоциираше с бивши комунисти – Милошевич беше моделът-националист. Орбан беше много по-опортюнистичен, но Качински остава последователен в миогледа си: той не можеше да говори езика на национализма, защото не можеше да се идентифицира с Милошевич. Това би обезсилило цялата му биография.

Трябваше да се стигне до 11 септември и възхода на ислямофобията, за да се върнат тези хора към опити за съчетаване на идеята за демокрацията с националния суверенитет. Онова, което прави тези лидери много различни от класическите авторитаристи е, че не можете да си представите нито един от тях без избори. И тук се връщаме към въпроса за демографията. Ще си спомните, че през 1953, след антикомунистическото въстание в Източен Берлин, Брехт беше задал въпроса дали „няма да е по-просто правителството да разпусне народа и да си избере друг?“ Парадоксално е, че свободата на движение сега направи това възможно. Играейки различни игри с институциите, правителствата в много източноевропейски страни успяха да си изберат „друг“ народ.

Ако сте унгарец, живеещ в Трансилвания, гласуването в унгарските избори е лесно. Ако обаче сте един от многото унгарци, живеещи в

Лондон, там има само една избирателна станция. Това е съществена промяна във функционирането на демокрациите. В едно поляризирано общество с множество информационни пропуски става въпрос вече не за промяна на мнението на хората, а за мобилизиране на онези, които са на ваша страна, и демобилизиране на отсрещната. Можете да направите това чрез институционални решения. Ако успеете да обезсилите една голяма диаспора, живееща в Западна Европа, и в същото време дадете възможност на друга диаспора, живееща в съседна държава [и която поддържа вашите политики], то в известен смисъл вече си избирате свой собствен народ.

Много от нещата, които виждаме от нашата страна, виждаме и от западната – не само в САЩ, но и в Европа. Разбира се, етническата хомогенност в централна и източна Европа улеснява много мобилизирането. Според социологическите проучвания повече унгарци твърдят, че са виждали НЛО, отколкото лично са се срещали с бежанец. В Централна и Източна Европа, Другият е нещо напълно въображаемо, абстрактно. Популистите експлоатират нещо, което вече е налице.

СГ: Германия е отразена зле в книгата ви. Имате раздел за „новата немска идеология“, който описвате като „деисторизиран постнационализъм и културно-безинтересен конституционен патриотизъм“. Но Европейският съюз никога не е бил постнационален проект, напротив. Това е нещо, което рядко се признава в либералния дискурс в Германия. Другият аспект на вашата критика към Германия се отнася до опита за цялостна подмяна на комунистическите елити след '89, имайки предвид реинтеграцията на бивши нацисти през 1950-те години.

ИК: Критични сме към Германия, защото искрено ѝ се възхищаваме и симпатизираме. Но никой не може да разбере Източна Европа, без да разбере централната роля, която германските политики и германският модел изиграха в посткомунистическия преход. Основен въпрос за мен беше защо германското обединение не успя да се превърне в модел за Централна и Източна Европа. Много е трудно да се универсализира германския опит. Първо, възгледите на Германия за национализма са дълбоко оцветени от нацисткия период. Беше невъзможно да се очаква, че поляците, които са се борили срещу Съветите и германците едновременно, ще гледат на национализма си със същите очи. Тоталната нелегитимност на национализма, която беше абсолютно разбираема в случая с Германия, не можеше да бъде пренесена на Изток. Не критику-

вам германците за онова, което направиха, но мисля, че те подценяваха извънредния контекст, в който то се е случило.

Второто нещо е, че след 1989 Германия се опита да учи Източна Европа не на това как самата тя реално е правила нещата след 1945, а как всъщност е трябвало да ги прави. В продължение на двадесет години имаше амнезия относно поведението на хората през нацисткия период. Не казвам, че това [поведение] е грешно; за да бъде абсолютно честен, не вярвам, че е имало друг избор. Независимо дали това е част от успеха на Западна Германия, то със сигурност не беше нещо, което Германия беше готова да изнася [представя открито] след '89. Това доведе до негодувание [на Изток] и отчасти обяснява проблемите, пред които Източна Германия е изправена сега. Германия е единственото място, където се проведе декомунизация. Но понеже тя се проведе асиметрично, сега там се стигна до една от най-крайните версии на десния популизъм. Кризата на германския модел беше още по-тежка, защото Германия беше идеалното копие [на либерално-демократичния модел]. В определен смисъл тя беше по-добра от оригинала. Но в момента, в който тя се превърна в модел за всички останали, се получи откат в обратната посока.

РКП: След Втората световна война легитимността на режимите както на Изток, така и на Запад се основаваше на признанието на Германия за нейната изключителна и несравнима вина. Това санкционира един вид табу върху темата за съучастие с престъпленията на нацистите [в други страни]. Това е вярно за Австрия също толкова, колкото и за Унгария, Полша и други места. Отказът да се признае това днес е типична черта на популистката десница.

ИК: Това е причината, поради която Германия ще бъде от решаващо значение за бъдещето на Европейския съюз. След Втората световна война имаше две държави, които не разполагаха с лукса да говорят за себе си като за жертви. Едната беше САЩ, защото беше толкова мощна, а другата – Германия. Сега, при управлението на Тръмп, САЩ представят себе си като крайната жертва на света след Студената война. В Германия също: там определени политически сили все по-често започват да твърдят, че Германия е основната жертва на европейската интеграция – че всички искат да харчат парите ѝ, че тя е виновна [на всички] за всичко. Част от това е вярно. Но в момента, в който най-могъщият се превърне най-голямата жертва, легитимността на целия проект се губи. Това е една от най-мрачните страни на въображенията на властимащи-

те в наши дни: те биха искали да бъдат разглеждани като жертви, но да им се позволява да действат като злодеи. Това е нещото, което ме плаши най-много.

СГ: [Пренебрегването на] Ролята на източноевропейските дисиденти е основна част от критиката на Алайда Асман. В това отношение има два аспекта: първо, че не разглеждате транснационалните процеси, свързани с движението за човешки права от средата на 1970-те – един процес, който предшества '89. Като не отчитате тази Източно-западна история на човешките права и приноса на дисидентите – и това е вторият аспект – вие подкрепяте разказа на западния „културен империализъм“ и, косвено, нелибералния разказ. Вместо това, продължава аргументите си Асман, вашето задължение като европейски интелектуалец би трябвало да е свързано с осигуряване на интегративен, терапевтичен тип разказ. Тя твърди, че историята на дисидентството и правата на човека е идеално средство за това.

ИК: Алайда Асман твърди, че, за да спасим либерализма, ние трябва да възстановим централното място на правата на човека като основополагаща идея в нашето разбиране за 1989. От друга страна, тя казва, че трябва да правим разлика между либерализма и неолиберализма, както и да го определя човек. Това беше преобладаващата програма за реформи след 1989. Но да се каже всичко това е далеч по-лесно, отколкото да се направи. Абсолютно правилно е да се каже, че в движението на дисидентите е имало силна антикапиталистическа тенденция. Това със сигурност е така при хора като Вацлав Хавел, Яцек Курон и част от движението „Солидарност“. Но през 1989 някои от основните дисиденти решиха, че един от основните въпроси в политическия дневен ред на техните държави е да заприличат повече на западните общества, които те считаха за „нормални“. Курон беше страхотен в това: той каза, че първо трябва да опитаме да изградим капитализма, и след това да се борим срещу него. Дисидентите решиха, че бившият им антикапитализъм е опасен и че не искат той да бъде инструментализиран. Така че вместо това те решиха да бъдат политически ефективни.

Шоковата терапия беше силно подкрепена от Адам Михник, Курон, Бронислав Геремек – някои от ключовите имена на дисидентската традиция. Това беше политическо решение. То беше и морална дилема. Например, Михник не прие да получи акции за [ръководения от него] *Gazeta Wyborcza*, когато вестникът стана търговско предприятие. Той под-

крепяше капитализма, но не искаше сам да бъде капиталист. Един от основните ни аргументи е, че озападняването се е извършвало чрез по-кана [а не насилие]. Никой не налагаше нищо на никого, самите ние настоявахме за повечето неща, които дойдоха.

Имаше интересна полемика около книгата на Стивън Коткин и Ян Грос, наречена *Uncivil Society [Нецивилизованото общество]*. Основният им аргумент беше, нека спрем да се заблуждаваме: Полша не е моделът за Централна и Източна Европа. Полша е мястото, където имаше масово антикомунистическо движение с 10 милиона членове на „Солидарност“, но то беше силно изключително. В Чехословакия и Унгария също имаше стотици, вероятно хиляди дисиденти, но именно привличането на западния консумеризъм, далеч повече от онова на западния либерализъм, е нещото, което е решило изхода на Студената война. Правата на човека със сигурност присъстваха през '89 и бяха много важни за *легитимирането* на процеса. Но освен това зад волята на източноевропейските общества да станат като Запада имаше и далеч по-малко високоморални мотиви.

Част от легитимността, притежавана от правозащитните кампании от 70-те и 80-те, беше използвана за оправдаване на същите политики, за които Алайда Асман смята, че делегитимират прехода. Трябва да припомним, че за много хора в Централна и Източна Европа, особено за по-старото поколение, капитализмът беше много по-легитимен от демокрацията. За тях демокрацията означаваше гласуване по различен начин, но получаване на същото.

РКП: Част от наследството на дисидентите са самите Орбан и Качински, и двамата от които се появиха в резултат на 1989 и не могат да бъдат отхвърлени просто като аномалии. Друга огромна част от това наследство е съставена от хора като Ференц Кьосег – основателят на Унгарския Хелзинкски комитет, а също и други, които днес са централни фигури в организации, намиращи се в черния списък на правителството на Орбан. Или Павел Адамович, покойният кмет на Гданск, студентски лидер на дисидентите от 1980-те, който в продължение на години бе превърнат в мишена на кампании за размазване в медиите, приятелски настроени към ПИС, преди да бъде убит през януари 2019. Наследството на движението за права на човека и гражданското самоорганизиране са определеният враг на Фидес и ПИС.

ИК: Наследството на дисидентите е много по-разнообразно, отколкото изглежда на пръв поглед. Част от антикомунистическата съпротива се състоеше от хора като Йозеф Антал, един традиционен консерватор – в сравнение с онова, което виждаме днес, той беше пълнокръвен либерал! Той произхожда от традиция, свързана с идеите за семейството и нацията, основаващи се на естествените права. Разбира се, има и друга, много по-либерална и космополитна традиция на дисидентството. Алайда Асман е абсолютно права да настоява, че това е нещо, споделяно между Изтока и Запада. Дори бих твърдял, че Изтокът е бил интелектуално по-влиятелен на Запад през 1970-те и 80-те, отколкото през 1990-те. Интересното е, че в началото на 90-те години на Запад имаше много левичари, които вярваха, че краят на комунизма ще преоткрие демокрацията и либерализма. Един такъв пример беше Брус Акерман и книгата му *Бъдещето на либералната революция*. Имаше голям дебат върху това дали ще изградим нещо ново или Изтокът ще бъде асимилиран. На Запад имаше много повече хора, които се интересуваха от източно-европейския опит.

Това е важно, тъй като наследството на дисидентите беше до голяма степен трансформирано от факта, че много от тях постигнаха властови позиции, макар и само за кратък период от време. Не можете просто да обвинявате неолиберализма за случилото се, сякаш ходът на събитията няма нищо общо със самите дисиденти, защото е факт, че дисидентите решиха да използват политическия си капитал в подкрепа на неолиберализма. И тук не казвам, че са сгрешили. Много лесно е да ги обвинявате за онова, което са направили, но какво всъщност е трябвало да направят? Никой от тези хора не е имал икономическо образование, нито един от тях не е бил заинтересован да влезе в правителството. Янош Киш е добър пример.

РКП: Харизмата на хора като Михник или Киш се изпари много внезапно след '89 – не точно за една нощ, но все пак за много кратко време. Влиянието на другите пък постепенно се разду: Вацлав Хавел, Гаспар Миклаш Тамаш или Агнес Хелер, например.

ИК: Ние интелектуалците сме хипнотизирани от интелектуалци, но в политически план това не винаги е така. При първите частично свободни избори в Полша през 1989 кампанията на Солидарност беше много проста: всички кандидати бяха снимани до Лех Валенса. Харизматичният водач на полската революция не беше дисидент с особено

изтънчени възгледи за капитализма и демокрацията: той беше работник, електротехник. През 1980-те Адам Михник беше не толкова *либерален* интелектуалец, колкото *полякът*, който застана срещу съветската власт. Онова, което не може да се отнеме на Михник, дори и ако човек го е намразил толкова силно, колкото го правят крайно десните, са затворническите му години. Той беше лежал в затвора и беше се държал *невероятно* през цялото време. Дори и най-радикалните му критици не могат да отрекат това. В същото време обаче виждаме, че в днешната среда, определяна от крайна поляризация, героичните биографии на дисидентите престават да имат значение.

Трябва също да се припомни, че интелектуалците-дисиденти лесно намериха общ език със Запада. Онези, които по време на комунизма бяха чели на английски, френски и немски език, винаги са се чувствали част от този европейски разговор. За обикновените хора всичко това беше напълно различно преживяване. Погледнете унгарските проучвания на общественото мнение. Правителството на Орбан използва *масирана* антикомунистическа реторика, но в същото време е много позитивно по отношение на Янош Кадар. Онова, което се мрази у комунизма днес, са пост-комунистите. В известен смисъл антикомунизмът се превърна във водещата атаката след 1989, а не преди това.

СГ: Между историците в Германия е имало подобна дискусия относно ролята на дисидентите в Лайпциг и на други места през '89. Твърди се, доста спорно, че политическото им въздействие е незначително в сравнение с масата на гражданите, които са гледали откъм кулоарите и са се възползвали по-опортюнистично от разпадането на комунистическата власт.

ИК: Всяка революция е, поне през първите десет години, историята на активните малцинствени групи. Помислете за болшевиките или за Френската революция. Но когато се съсредоточите само върху тези групи, не можете да разберете някои неща, например внезапните промени в поведението на гласоподавателите. А всъщност, много често не хората [като цяло] са променили мнението си, а много хора, гласували по определен начин, са напуснали страната. Второ, появяват се нови поколения, за които всичко това е древна история. Младите хора са силно мобилни, но те са много малка кохорта. В централна и източна Европа днес можете да спечелите избори, без да получите нито един глас от хората под 25

години. Ето защо младите хора *трябва да* бъдат на улицата – защото, ако не го правят, никой няма да ги забележи.

Ако отидете отвъд Източна Европа, ще видите, че бъдещето се завръща, но не като проект, а като кошмар. Има два вида апокалиптични сценарии. Единият идва откъм дясното, което казва, че бъдещето ще унищожи нашия начин на живот. Светът ще бъде пълен с чужденци, трансексуални, роботи и т.н. От друга страна пък имате новото политическо поколение, което казва: не става дума за унищожаване на *нашия* начин на живот, а за унищожаване на *живота изобщо*.

Хората забравят силното психологическо въздействие на атомната бомба върху западните общества, особено в Америка и Западна Европа. Но ако сравните антиядреното движение с екологичното движение днес, налице са две важни разлики. Първо, през 70-те години на миналия век е било достатъчно просто да се изисква от правителството да не използва бомбата. Сега правителствата се атакуват не заради онова, което *правят*, а заради нещата, които *не правят*. Така че протестиращите на улицата също трябва да знаят какво точно искат от правителствата си да направят. Второ, в една ядрена война всички щяхме да умрем заедно. В климатична катастрофа онези от нас, които са на средна възраст, все още ще се радват на живота си. Но не можем да сме толкова сигурни, когато става дума за децата и внуците ни. И така, идеята за политическата общност се променя. От една страна, имаме хора като Орбан, които твърдят, че искаме да бъдем такива, каквито сме били преди единадесет века. От друга страна, имаме млади хора, които искат да включат неродените в политическата общност. Това е много интересна промяна. Сега става въпрос за това от чие име говорим, как описваме политическата общност.

Иван Кръстев е политолог и председател на Управителния съвет на Центъра за либерални стратегии, София. От април 2004 г. той е изпълнителен директор на Международната комисия за Балканите, председателствана от бившият министър-председател на Италия Джулиано Амато.

Коментари

- **04-01-2020|Valpet**

За тези, които се интересуват, на страница

kultura.bg/web/%D0%BF%D0%BE%D0%BF%D1%83%...0%D0%BD%D0%B4%D0%B0/

може да се види мнението на Александър Кьосев относно разбирането на Иван Кръстев за посткомунистическото развитие на Източна Европа като период на имитация на Запада.

- **05-01-2020|Kunev**

Чета „Прегледа“ единствено за да знам какво е лъжа.